

.....
Шарпаты В.Г. СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УСССР (1919-1929 гг.)

Исследуются этапы и принципы становления и функционирования системы пенсионного обеспечения в УСССР в 1920-х гг. Автором раскрыты основные социально-идеологические приоритеты пенсионного обеспечения и финансовые возможности советского государства.

Ключевые слова: собес, соцстрах, «военный коммунизм», нэп, продпак, прожиточный минимум.

Sharpaty V. THE FORMATION OF THE PENSION'S PROVISION SYSTEM IN THE USSR (1919-1929)

This article possesses the elements of defining the core principles of formation and functioning of the pension's provision system in the Ukrainian Soviet Socialist Republic during 1920-th. The author defines economic and financial potential and fundamental social and ideological priorities of the pension's provision system in the Soviet State.

Key terms: social security, social insurance, «war communism», NEP (abbr. of New Economic Policy), tax in kind, minimum subsistence level.

УДК 94(477) «1920/1939»

О.А. Мельничук

**СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ РОБІТНИКІВ В УКРАЇНІ
У 1920-30-х рр. XX ст.**

У статті, на основі аналізу джерел та літератури висвітлюються організаційно-правові засади та практика соціального страхування сільських робітників в Україні у 20 — 30-ті рр. XX ст.. Зокрема, автором розкриваються умови забезпечення застрахованих допомогою та пенсіями, визначаються їх розміри та порядок надання. Аналізуючи практику діяльності страхових органів, автор стверджує, що основним завданням, яке ставила перед собою радянська влада при поширенні соціального страхування на сільських робітників в Україні, було прагнення розширювати село за майновою ознакою з метою формування соціальної опори у боротьбі із селянами-власниками.

Ключові слова: сільські робітники, соціальне страхування, соціальний захист, страхові внески, страхові органи, суцільна колективізація.

Перехід більшовиків до нової економічної політики в Україні зумовив появу соціального страхування як провідної організаційно-правової форми соціального захисту. В першу чергу воно поширювалося на робітників та службовців, найбільш вразливих до соціальних ризиків. Не позбавлених власності селян влада пропонувала підтримувати за рахунок створених комітетів взаємодопомоги, побудованих на принципах самофінансування. Відповідний декрет був затверджений РНК УСРР 23 грудня 1921 р., а їх організація на місцях розпочалася у червні-липні 1922 р. [1, арк. 1]. Дія декрету не стосувалася осіб, що працювали як наймані робітники в заможних селянських господарствах. Їх забезпечення пропонувалося здійснювати через соціальне страхування. Зважаючи на це, у своїй статті автор поставив за мету висвітлити організаційно-правові основи та практику соціального страхування сільськогосподарських робітників в Україні у 1920-1930-х рр.

Вказана проблема не була предметом спеціального історичного дослідження. Окремі брошури, написані страховими працівниками, використовувалися в той час як практичні посібники для забезпечення застрахованих допомогою [2-4]. Законодавчі основи соціального страхування сільськогосподарських робітників поміщені у збірках нормативних актів того періоду [5-6]. Окремі аспекти розглядалися в контексті загальних питань соціального забезпечення [7]. Про практику діяльності страхових органів по забезпеченню допомогою сільськогосподарських робітників можна дізнатися із періодичної преси того часу та архівних матеріалів.

Першим нормативним актом, що запроваджував соціальне страхування сільськогосподарських робітників в Україні, була постанова ЦВК та РНК СРСР від 26 жовтня 1927 р. «Про соціальне страхування осіб, зайнятих по найму в селянських господарствах».

Протягом 1927-29 рр. був розроблений єдиний кодифікований акт «Правила про соціальне страхування осіб, що працюють у наймах по селянських господарствах», який передбачав надання застрахованим різних видів соціальних допомог.

Відповідно до законодавства, державне загальнообов'язкове соціальне страхування в повному обсязі поширювалося на сільськогосподарських робітників, що працювали в наймах у господарствах промислового типу, колективних господарствах та на найманих працівників сільських громад. Вказані власники сплачували страхові внески за своїх працівників у розмірі 10% від розміру заробітної плати. Інші ж господарства, що прирівнювалися до промислових, та колективні господарства (товариства, артілі, комуни) і сільські громади сплачували 6%. При страхуванні в добровільному порядку відраховувалися внески в обсязі 3% від розміру заробітної плати, не включаючи вартості житла та робочого одягу [3, с. 16]. Стягнення заборгованості по внесках здійснювалося в примусовому порядку. Постановою СРСС від 15 березня 1929 р. за прострочення платежу більш, як на 3 місяці, ухилення від реєстрації в страхових органах, неподання або подання неправдивих відомостей передбачалася кримінальна або адміністративна відповідальність [8, ст. 13].

Застраховані сільські робітники, а в певних випадках і члени їх родин, мали право на забезпечення: допомогою із тимчасової непрацездатності через хворобу протягом 26 тижнів та через трудове каліцтво – до відновлення працездатності або визнання інвалідності; допомогою у зв'язку із вагітністю та пологами тривалістю 8 тижнів; одноразовими допомогам при народженні дитини та похованні застрахованого; пенсіями з інвалідності та у разі втрати годувальника. Обов'язковою умовою забезпечення була наявність шестимісячного стажу роботи у наймах протягом двох років перед отриманням допомоги [9, ст. 605].

Чинним законодавством передбачалися розміри допомоги, що виплачувалися сільськогосподарським робітникам. Так, допомога з тимчасової непрацездатності протягом перших семи днів непрацездатності становила від 30 коп. до 2 крб., а, починаючи з восьмого дня – від 40 коп. до 2 крб. 50 коп. Одноразова допомога при народженні дитини та допомога на поховання виплачувалися в сумі 10 крб. Розмір місячної пенсії з інвалідності становив: для інвалідів I групи – від 8 до 40 крб.; II групи – від 6 до 30 крб.; III групи – від 4 до 20 крб. Меншими були розміри пенсій у разі втрати годувальника, які для сім'ї із трьома і більше особами встановлювалися від 6 до 30 крб., для двох осіб – від 4 до 20 крб., для одного члена сім'ї – від 3 до 13 крб. [10, ст. 432].

Особливі умови передбачалися для призначення застрахованим допомоги у разі безробіття. Така допомога виплачувалася особам, для яких робота в наймах була єдиним засобом для існування і які пропрацювали у наймах не менше 8 місяців протягом останніх двох років. Зазначеним категоріям допомога з безробіття становила по 4 крб. протягом 3 місяців на рік або 6 місяців протягом одного періоду безробіття. На допомогу не могли розраховувати наймані робітники, що мали власне господарство [11, ст. 35].

В Україні перші кроки зі страхування сільських робітників були зроблені у грудні 1927 р., коли на III пленумі Всеукраїнського комітету спілки СГЛР була заслухана доповідь Головоцстраху УСРР про завдання страхових органів у цій сфері. В січні 1928 р. питання було винесене на обговорення Всеукраїнської ради соціального страхування. Практичну ж роботу було розпочато лише в липні 1928 р. Як наслідок, із 75 тисяч сільських робітників, що планувалося охопити страхуванням, на кінець року нараховувалося лише 20 тисяч [12, с. 9].

При плануванні бюджету на 1928/29 р. ставилося завдання поширити соціальне страхування на 100 тис. сільських робітників. Протягом цього року за дозволом РСІ УСРР було розроблено марочну систему стягування внесків та введено її в п'яти округах (Харківському, Ізюмському, Куп'янському, Вінницькому та Криворізькому). Для популяризації закону на місце було розіслано 50 000 «пам'яток застрахованого наймита». Підготовча робота була проведена до травня 1929 р. [13, арк. 367]. Всього за 1928/29 р. було застраховано 68 748 сільських наймитів, з яких допомогу із тимчасової непрацездатності отримали 1 147 осіб, із безробіття – 365, на народження дитини – 55, на поховання – 60, пенсіями забезпечено 26 осіб [13, арк. 369].

Із проголошенням владою курсу на суцільну колективізацію робота по охопленню соціальним страхуванням сільських робітників посилилася. Потреба в соціальній опорі на селі та необхідність штучного розшарування селянства в майбутній оголошеній війні потребували внесення коректив. 2 січня 1930 р. Рада народних комісарів СРСР затвердила нову постанову СРСС «Про соціальне страхування осіб, зайнятих по найму в селянських господарствах».

Визначені у ній допомоги не диференціювалися в залежності від розміру заробітної плати. При цьому підвищений розмір допомоги був передбачений для членів профспілок [5, с. 93].

У березні 1930 р. Всеукраїнський комітет СГЛР через низку директив поставив перед страховими органами завдання по кращому обслуговуванню застрахованих. В результаті за перше півріччя 1929/30 р. темпи соціального страхування сільських наймитів зросли. Якщо у 1928/29 р. в середньому за місяць соціальним страхуванням було охоплено 6 592 наймити, то в наступному – 34 103. Витрати на допомогу застрахованим збільшилися із 181 227 до 340 665 крб. Страхові органи на місцях скаржилися на «несвочасне подання місцевою владою списків куркульських господарств, що використовують найману працю (Коростень, Проскурів, Тульчин)» [14, арк. 66].

Визначаючи справжні мотиви страхування наймитства, в директивному листі Цусстраху НКП СРСР від 3 квітня 1930 р. зазначалося, що «в умовах боротьби із куркульством соціальне страхування батрацтва має надзвичайно важливе політичне значення не тільки з точки зору забезпечення батраків, але як засіб допомоги колективному будівництву в боротьбі проти опору куркулів». На селах зі значною кількістю застрахованих пропонувалося створювати постійну страхову мережу. Вказувалося на посилення стягування страхових внесків із куркульських господарств, а також тих, що використовують найману працю. На місцях створювалися інститути страхделегатів, які раз на місяць заслуховували звіти страхових уповноважених та проводили роботу зі страхової освіти [5, с. 660].

Для посилення економічного тиску на заможні селянські господарства та загострення класової боротьби на селі постановою ЦВК та РНК СРСР від 15 вересня 1930 р. були встановлені більш диференційовані розміри страхових внесків. Якщо колгоспи та земельні товариства сплачували за кожного застрахованого працівника 10%, то селянські господарства, що використовували найману працю, – 22% від фонду заробітної плати [12, с. 12]. За рішенням V пленуму ВЦРПС (січень 1931 р.), страхові пункти створювалися при радгоспах та МТС, які розглядалися партією не лише як господарські органи, але й політико-виховні центри у справі перебудови сільського господарства [15, с. 9-10]. Із завершенням колективізації соціальне страхування сільськогосподарських робітників втратило свою актуальність.

Таким чином, кампанія по охопленню найманих працівників села соціальним страхуванням у період суцільної колективізації була невід'ємною складовою боротьби більшовиків проти селян-власників. Основним її завданням було розшарування села за майновою ознакою та розпалювання класової ворожнечі з метою остаточного утвердження своєї влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1037. – 21 арк.
2. Койре Є. Як страхові каси забезпечують наймитів. – Харків: Держтрудвидав, 1930. – 32 с
3. Быховский Н.И. Какую помощь оказывает страховая касса батракам и пастухам. Изд. 2-е. – М.: Гострудииздат, 1930. – 31 с.
4. Гейфман Л. Як наймитові одержувати допомогу за безробіттям і тимчасовою непрацездатністю та пенсію?. – Харків: Держтрудвидав, 1931. – 32 с
5. Горбунов А. И., Гутерман Б.Н., Усиков А.Я. Действующее законодательство по социальному страхованию СССР и РСФСР. Под ред. проф. Е.Н. Даниловой. – М.: Гострудииздат, 1930. – 774 с.
6. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків: Питання праці, 1929. – 270 с.
7. Шарпатов В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
8. СЗ СРСР. – 1928. – №164.
9. СЗ СРСР. – 1927. – №60.
10. СЗ СРСР. – 1929. – №132.
11. СЗ СРСР. – 1928. – №162.
12. Кузятин В. Страхование батрачества: проведение закона на Украине // Вопросы страхования. – 1928. – №42. – С. 8-12.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 999. – 380 арк.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 923. – 123 арк.
15. Вопросы страхования. – 1931. – №12.

Мельничук О.А. Соціальне страхування сільських робочих в Україні в 1920 - 30-х гг.

В статті, на основі аналізу джерел і літератури освітаються організаційно-правові принципи і практика соціального страхування сільських робочих в Україні в 20 - 30-е гг. ХХ ст. В частині, автором розкриваються умови забезпечення застрахованих допомогою і пенсіями, визначаються їх розміри і порядок надання. Аналізуючи практику діяльності страхових органів, автор стверджує, що основним завданням, яке ставило перед собою радянська влада при розповсюдженні соціального страхування на сільських робочих в Україні, було прагнення розділити село за майновим ознакою з метою формування соціальної опори в боротьбі з селянами-власниками.

Ключові слова: сільські робочі, соціальне страхування, соціальна захист, страхові внески, страхові органи, загальна колективізація.

Melnychuk O.A. Social security of rural workers in Ukraine in 1920 – 30 th

In the article, on the basis of analysis of sources and literature light organizational and legal principles and practical worker of social security of rural workers in Ukraine in 20 - 30th XX item. In particular, the terms of providing open up an author insured a help and pensions, their sizes and order of grant are determined. Analyzing practice of activity of insurance organs, an author asserts that by a basic task which was put before itself by soviet power at distribution of social security on rural workers in Ukraine there was aspiration rassloit' sat down on a property sign with the purpose of forming of social support in a fight against peasants-proprietors.

Keywords: rural workers, social security, social defense, insurance payments, insurance organs, continuous collectivization, social security, social defense, insurance payments, insuranc.

УДК

О.В. Потільчак

«ЧИННИК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ» У МІЖЕТНІЧНИХ СТОСУНКАХ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ПУБЛІЧНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ 1946 р.

У статті аналізуються суперечливі тенденції міжнетнічної напруженості, що проявилися у соціальному кліматі повоєнної України під впливом проведених у 1946 р. відкритих судових процесів у справах військових злочинів, скоєних іноземними військовополоненими. Обстоюється думка, що публічні суди над військовими злочинцями були використані сталінським режимом для зміцнення свого ідеологічного впливу на українське суспільство та, фактично, перетворившись на суд однієї тоталітарної ідеології над іншою, виступили чинником загострення міжнетнічних стосунків.

Ключові слова: військовополонені, публічні судові процеси, повоєнне українське суспільство, міжнетнічні відносини.

Майже 63 роки тому, з 17 по 28 січня 1946 р. у Києві, в Будинку офіцерів Червоної армії тривав відкритий судовий процес у справі про звірства німецько-фашистських загарбників на окупованій території України. Перед судом тоді постали п'ятнадцять звинувачених у військових злочинах бранців – колишніх військовослужбовців Вермахту, чинів поліції, жандармерії, СС і СД: Шеєр Пауль – генерал-лейтенант поліції, колишній начальник охоронної поліції та жандармерії генеральної округи Київ; Буркхард Карл – генерал-лейтенант, колишній комендант тилу 6-ї армії, що діяла на території оперативного тилу групи армій «Південь»; Фон-Чаммер Унд Остен Екхард – генерал-майор, колишній командир 213-ї охоронної дивізії, що діяла в Полтавській області УРСР, комендант головної польової комендатури № 392; Хейніш Георг – оберштурмбанфюрер СС, колишній гебітскомісар (окружний комісар) Мелітопольської округи; Валлізер Оскар – капітан, колишній ортскомендант (місцевий комендант) Бородянської міжрайонної комендатури Київської області; Труккенброд Георг – підполковник, колишній військовий комендант міст Первомайська, Коростишева, Коростеня; Геллерфорт Вільгельм – обершарфюрер, колишній начальник СД (служба безпеки) Дніпродзержинської округи генеральної округи Дніпропетровськ; Кноль Еміль – лейтенант, колишній командир польової жандармерії 44-ї